

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

لے کے ناں میں سوہنے رب دا کراں کلام بیان
مہر محبت کرنے والا اُچا اُسدا ناں

ساجھا باغ

(ہندکو دے متروک الفاظ)

سانجھا باغ

(ہندکو دے متروک الفاظ)

محقق و مؤلف

نذیر حسین شاہ کسلوٹی

کھنڈ نذیر مانجھ کوڑی لگدی، مصری وی چکھ ڈیٹھی
اناں ساریاں چیزاں کولوں ہندکو بولی مٹھی

گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور

جملہ حقوق بحق گندھارا ہندکو اکیڈمی محفوظ اُن

نام کتاب	سانجھا باغ
محقق و مؤلف	نذیر حسین شاہ کسلوٹی
موضوع	تحقیق
کمپوزنگ	گلکلیل انور انجم
پروفنگ	ڈاکٹر سید عارف حسین شاہ۔ بالڈھیر
سیننگ	ثاقب حسین
سرورق	ثاقب حسین
سال اشاعت	2017ء
اہتمام اشاعت	محمد ضیاء الدین
	(جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ)
جی ایچ اے اشاعت حوالہ	F.165/17
قیمت	500 روپے
مطبع	گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور
پرنٹر	جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ، پشاور
ISBN No.	978-969-687-154-5
ملٹریں دا پتہ	گندھارا ہندکو اکیڈمی، 2 چنار روڈ،
	آبدہ، یونیورسٹی ٹاؤن پشاور

گندھارا ہندکو اکیڈمی پشاور

2- چنار روڈ، آبدہ، یونیورسٹی ٹاؤن، پشاور

091-9218164, 9218165

www.gandharahindko.com

انتساب

ہندکو زبان نال

پیار

کرنے والیاں دے ناں

ترتیب

نمبر شمار	عنوانات	صفحات
۱	پیش لفظ	7
۲	پڑھنے دا طریقہ	10
۳	”ساجھاباغ“	11
۴	ساجھے باغ دارا کھانڈیر کی سیلوی	12
۵	ساجھے باغ پنج میرا پھل	14
۶	”الف“	16
۷	”ب“	28
۸	”پ“	34
۹	”ت“	45
۱۰	”ٹ“	54
۱۱	”ث“	60
۱۲	”ج“	60
۱۳	”چ“	63

75	”ح“	۱۴
75	”خ“	۱۵
78	”ڏ-ڏڙ“	۱۶
88	”ز“	۱۷
90	”س“	۱۸
98	”ش“	۱۹
100	”ڪ“	۲۰
110	”گ“	۲۱
115	”ل“	۲۲
119	”م“	۲۳
126	”ن“	۲۴
130	”و“	۲۵
132	”ھ“	۲۶
137	”ي“، ”ءَ“	۲۷
138	”فرقو فرقي“	۲۸
140	هزاره دے رسم رواج	۲۹

پیش لفظ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

میں تُساں پر ہانواں دے سا مڑیں اللہ وحدہ لا شریک دا اقرار وی کرنا۔ تے اُسدی حمد و ثناء وی کرنا۔ اُسے دیاں تعریفاں نے کائنات دے ذرے ذرے بچ۔ اُس نے زمین تے ہک ہزار مخلوق پیدا کر کے چھ سو سمند روچ تے چار سو خشکی وچ۔ اناں ساریاں وچوں انساناں چونڑ کدا۔ تے اشراف المخلوق دے تاج نال عبادت دے تحت تے بہال کے۔ ہدایت واسے اُپڑاں حبیبِ خاص حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم چاء دتے بے حد بے شمار دروداں دے تھئے تے ہدیئے۔ آساں ساریاں دی طرفوں اللہ تبارک و تعالیٰ اناں تک پہنچویں دا حکم فرماون آمین ثم آمین۔ اللہ تعالیٰ نے اٹھاراں ہزار عالم بڑائے نے۔ تے ہر عالم وچ ہزاراں قسماں دیاں مخلوقاں بڑائیاں۔ فر اناں وچ ہزاراں خاندان تخلیق فرمائے۔ نال ہی اناں واسے رہن سہن۔ کھانڈ، پیٹڑ، تے اناں دی ہدایت واسے وی آھر کیتا۔ نال ہی اناں واسے زباناں تے بولیاں تخلیق فرمائیاں۔ زمانے دے اُلٹ پھیر دی وجہ نال زباناں تے بولیاں وچ وی فرق پیند ا رہیا۔ آخر او بولیاں ختم ہوئو یوں ہوئو یوں بالکل ناوودےء نا پید ہو گیاں۔ اللہ اناں دی جائی نوئیاں زباناں تے بولیاں کھن آئے۔ ایہہ ربّ دی حکمت دے نشان نے۔ اناں ہی زباناں وچ ہک ہند کوز بان ایں۔ جہڑی ہک تحقیق

دے مطابق، جھڑی مختیار علی نمبر پشاور دے بزرگ ایہے۔ چار ہزار سال پرائز میں زبان میں۔ سید عبدالحلیم اثر افغانی سواتی دی تحقیق دے مطابق استوں میں پرائز میں زبان میں۔ اولسانیات دے بڑے وڈے عالم ایہے۔ او خود تے فوت ہو گئے۔ پرائز سوات وچ اناں دی ہک بڑی نایاب کتاباں دی لائبریری قائم اے۔ تحقیق نگار استوں استغفانہ کر ہکدے نے۔ میں دو دفعہ اُس لائبریری وچ گیاں اناں، ہندواں دے ویداں اُتے ہک کیتاب وی لکھی اے۔ جس وچ اناں اناں ویداں تے پرائز وچوں نبی پاک ﷺ دی آمدن دیاں پیشگوئیاں کڈیاں نے۔ کمشنر جناب اعجاز رحیم صاحب دی فرمائش تے ایہہ کتاب لکھی گئی ابھی۔ اُس ویلے او مختیار علی نمبر نال وی کجھ عرصہ رہے۔ مانسہرے بیٹیاں تے اشوک دیاں لختاں اُتے غور کر دے ایہے۔ تے لختاں دارترجمہ کرنے دی کوشش کر دے ہونداں ایہے۔ سرکاری ملازم ہونڈیں دے نال کجھ عرصہ اناں نال رہیاں۔ اناں محقق لوکاں دا یقین ایہا جے اشوک دی زبان ہندکو ابھی۔ سنسکرت بعد دی زبان میں واللہ اعلم

دوستو ایہہ زبان بھنوں پرائز میں ایں۔ پرائز اسال آپ ہی اسال سیکھ لاء چھوڑی اے۔ اس وجہ نال ایہہ زبان وی او پہلی ہندکو نیٹھ رہی۔ بھنوں سارے الفاظ اسدے ختم ہو گئے۔ تے کجھ ختم دے قریب نے۔ بھنوں عرصے توں ادبی حلقیاں وچ ایہہ واز آندی اے جے کوئی اتھی کتاب لکھی جلی۔ جس وچ تحقیق کر کے او الفاظ جمع کیتے جملن جھڑے ہونڈ کوئی نیٹھ بولدا۔ آخر پچھلے سال سردیاں وچ میں لگ بدھا۔ میں الفاظ جمع کرنے شروع کیتے۔ خاص کر جتھے بڈھے، بڈھیاں 70 سال یا 80

سال دے قریب بیٹھے دے ہوون میں بہانے نال اناں کول بہہ رھناں ایہیاں
- تے اناں دیاں گلاں وچوں ختم شدہ الفاظ کول نوٹ کردا رھواں - میں دعواہ تے نہ
کردا، کہ سب الفاظ جمع کر چھوڑے نے - پر یقین ہے وے - اگر کجھ الفاظ یا فکرے
رہہ وی گے نے - تے یاراں دوستاں آستے راہ کھلیے - اووی اپڑیں ماں بولی تے
احسان کران - اللہ کرے آئندہ نسلاں واستے ہند کو محفوظ ہو جئے - پراؤ ایہہ میری مکمل
پک سال دی تحقیق تے محنت اے -

پڑھنے دا طریقہ

پڑاؤ ہند کو زبانناں دا کوئی معقول رسم الخط نینھ۔ نہ ہیں اس اُتے کوئی خاص کوشش کر دئیے۔ اس واسے اعراباں بغیر ہند کو دا مکمل لہجہ آدائینھ ہوندا۔ اس واسے اعراب ضروری سمجھے نے۔ کتاباں وچ جتھے شذائے۔ اُس لفظ آں دو دفعہ پڑھنا پسی اے۔ بالکل عربی دی طرحاں۔ لفظ ملائیں پے سنڑ نے۔ ایہہ کتاب صرف ہند کو دی محبت وچ تحریر کیتی گئی اے۔ تساں قدر داناں اگے ایہہ پیش اے۔

اصل بچ میں دیہات نال تعلق رخنہ۔ خالص زبان کوئی وی ہووے او دیہات بچوں ملدی اے۔ حضور نبی پاک ﷺ اراں اسے مقصد واسے بنو سعد دے قبیلے بچ پیا گیا۔ تا کہ خالص عربی سکھ کھنن۔ شہراں وچ مختلف بولیاں والے لوک ہونڈے نے۔ اس واسے شہری بندہ جتنی ویں کوشش کرے۔ او زبان دی باریکیاں توں واقف نینھ ہو سکدا۔ ایہہ وجہ مانھ اللہ تبارک و تعالیٰ نے کامیاب کیتا۔ کہ میں دیہاتی آدمی آں۔ میں اناں پڑھانواں دا شکریہ آدا کرنا۔ جناں اس گمیں وچ میری مدد کیتی۔ خاص کر اپڑیں اُستاد پروفیسر جناب یحییٰ خالد صاحب دا۔

نذیر کیلوی

”ساجھا باغ“

نذیر حسین شاہ کی سیلوٹی ہک ہمہ جہت شخصیت دے مالک اُن۔ اُنہاں دی وجہ شہرت بحیثیت شاعر، گیت نگار ہزارے اِنج مسلمہ وے۔ برے ایہہ گل بوہت کہٹ لوک جائز دین کہ اوہ ہندکو دے محقق بی اُن۔ ”ساجھا باغ“ دے حوالے نال کیتی گئی تحقیق اس گل دا ثبوت اے کہ اُنہاں نے ہندکو تے اُنہاں الفاظاں نوں اکٹھا کر کے ہندکو دے گے ہوئے الفاظاں نوں ٹھونڈا تے ہک جگہ اکٹھا کر کے اُنہاں لفظاں دی پوری تشریح تے توضیح کیتی تے توضیح اس طرح کیتی کہ ہندکو دے حوالے نال لکھڑیں والیاں وے ایہہ الفاظ ہونڑا اوپرے نہ ریہسن تے ہندکو لکھاری تے قاری اُنہاں لفظاں نوں پڑھ کے آپڑے روز مرے دے وچ اُنہاں لفظاں نوں استعمال کرسن تے ایہہ لفظ نوں زندگی پالیسن۔ لفظاں نوں گمراہاں نی چاہیدا کیونکہ ایہہ لفظ، لفظ دی تخلیق تے ترویج بڑی مشکل نال ہوندی اے۔ پہلا ہووے نذیر کیلوی جے لوکاں دا جنہاں نے خواری کر کے ہندکو دے سرمایے نوں محفوظ کرنے دا بیڑہ چکا او یا وے تے گندھارا ہندکو اکیڈمی اس کتاب دی اشاعت تے جناب نذیر شاہ کیلوی صاحب نوں مبارخباد پیش کردی اے تے اسی اُمید کرنے آں کہ شاہ جی دی طراں دوسرے لوک بی ہندکو دے باغ نوں سیراب کرسن۔

محمد ضیاء الدین

جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، پشور

ساجھ باغ دارا کھانڈیر کسلوی

جناب سید نذیر کسلوی اُتے کجھ لکھنڑاں۔ میرے خیال وچ بُنہوں اوکھاکم
 ایں۔ ملخے وچ بڈے بڈے لکھاری نے۔ انہاں واستے کسے اُتے لکھنڑاں عام جی
 گل اے۔ پر میرے جیا ادب دی دُنیا وچے ادبہ بندہ کے لکھسی۔ پر دل وی ایہا۔ کہ
 کجھ ضرور لکھاں۔ ہمت کیتی۔ پر نال ہی شاہ صیب دی گل میرے ذہن وچ ایہی
 ۔ کسے ویلے انہاں آخیا ایہا۔

لکھ نسیم لکھسیں تے کمال کرسیں

پر زبیراں زبراں دا بُنہوں خیال کرسیں

سید نذیر کسلوی نے اپڑیں زندگی اپڑیں ماں بولی دے واحدے واستے
 مختص کیتی ہوئی اے۔ تے اسے کمیں آں جیڑیں دا مقصد بڑا کدا۔ ماہیہ۔ گیت
 ۔ غزل۔ حرفی۔ چار پیتہ۔ حمداں تے نعتاں اُناں خوب لجیاں۔ تے ادبی حلقیاں
 وچوں داد پائی نے تے تصوف وچ کمال کردسی نے۔ کتاب سلوک۔ تے رحمتاں دی
 بارش۔ بارش دوہو کیتا باں اسدا ثبوت نے، ہنڑ۔ انہاں ساجھ باغ کتاب کتاب
 لکی اے۔ جہڑی میں سمجھناں ہندکو بولنڑیں والیاں واستے کسے خزانے توں کہٹ نہیں
 ۔ اہہ نثری کتاب اے۔ تے موضوع دے اعتبار نال۔ اوگلاں۔ لفاظ یا چیزاں دے
 ناں جہڑے بدل گے یا ختم ہو گے۔ یا تبدیل ہو گے۔ انہاں دی تحقیق
 اے۔ شاہ صاحب نے 428 الفاظ اس تحقیقی کیتا وچ لکھے نے۔ جہڑے یاتے

بالکل ختم ہو گئے۔ یا تبدیل ہو گئے۔ یا ہونٹوں میں دے نیڑے نے۔ میں سمجھناں
 سید نذیر کیلوی نے۔ ہند کو محفوظ کر چھوڑی اے آئندہ نسلاں انہاں دے اس کمیں
 آں سراہسنٹ ویں تے اس اتوں فیسہ وی چاسنٹ۔ سا نچھ باغ ناں کتاب دا رخ
 کے اس کتاب آں ہزارے تے ہزارے توں باہر۔ ہر ہند کو دان دی وراثت کر
 چھوڑی اے۔ دوہیاں لفظاں وچ اہہ کتاب ساریاں ہند کو داناں دی سانجی کتاب
 اے۔ انجو تے شاہ صیب دے گیت تے غزلاں سارے ہزارے تے ہزارے توں
 باہر دے فنکار گاندے نے۔ تے ساڈیاں کناں وچ شاہ صیب دے مٹھے گیت رس
 کہول دے نے۔ پر اہہ کتاب لکھ کے اناں ساڈے واسے واقعی خوبصورت باغ لا
 چھوڑیے جسدا پھل ہر ہند کو دان مدتاں تک کھاندے رہسن۔ میں پہلے وہ لکھ
 آئیاں۔ سید نذیر کیلوی اُسے لکھنڑاں۔ انگلی پیچھے دیہوں چھپاڑیں والی گل اے
 ۔ کجھ حرفاں نال کاغذ کالا کیتے۔ پر نال ہی اہہ آخساں۔ کہ اہہ رونٹیں دی چپ
 اے۔ صرف اپنڑیں دے لے آں سہارا دیتے۔ جناب شاہ صیب دی محنت اے۔ میرے
 اہہ حرف قبول کر کے نے۔ اللہ رب العزت اناں لمی حیاتی دیوے تے اناں دی چوتھی
 کتاب جہڑی اوسیرت پاک دی لکھ رہے نے اووی توڑ چھڑے۔ آمین ثمة آمین۔

اللہ اسماں دے سا نچھے باغ دا موتی وی محفوظ ہووے۔ تے اسدے
 لکھنڑیں والے آں اللہ ساڈیاں سہراں تے قیم رنے۔ آمین ثمة آمین۔

محمد نسیم اعوان

ہری پور

ساجھے باغ پنج میرا پھل

کسے وی موضوع تے تحقیق کرڑاں یقیناً جان جوکھاں دا کم اے تے فیر اُس تحقیق آن شائع کرنا اس توں وی زیادہ صبر آزما تے مُشکل اے۔ پر جنہاں لوکاں دا عزم بلند ہوندا یئے اوہ اناں کھٹن مراحل تے مشکلات توں آسانی نال اگے بدھ جلدے نے۔ سید نذیر شاہ کسلوی ہک سخت جان تے بلند ہمت رکھنویں والے لکھاری اون تے زندگی دی ہر آزمائش پنج کمر بستہ رہنے والا شخص اے جس اُتے خدا بزرگ و برتر کا احسان عظیم اے۔

اساڈا دیس ہزارہ حسن و جمال دا مرقع اے تے اس دیاں تمام تر رعنائیاں اپنویں مثال آپ اُن تے اسی وجہ نال اس خطے پنج شعور و آگہی دا پیش بہا خزانہ موجود اے تے جہڑا ہر زمانے پنج اپنویں آپ دسدا رہیا اے تے ہونڈ تانڑوں پیا دسدا اے۔ ایہ سنگلاخ پہاڑاں تے چٹاناں دی سر زمین اے جس آں تاریخی اہمیت تے افادیت حاصل اے۔ اس دھرتی آں جتھے پہاڑاں، البشاراں، ٹھنڈے چوہیاں تے دشوار گزار دریاں داسنگ حاصل اے اتھے ایہ معدنیات دی دولت توں ویں مالا مال اے اتھے ہر قسم دی معدنیات پائی جلدی اے تے اُسی معدنیات دی طرحاں انواع اقسام دے انسان وی ملدے نیں جنہاں اللہ تعالیٰ سوڑو بے پناہ صلاحیتاں توں نوازا اے۔ خطہ ہزارہ ہر زمانے پنج تاریخی و جغرافیائی تے جنگی اعتبار دے حوالے نال بین الاقوامی تے ملکی سطح تے ہمیشہ مشکل دے طور اُتے پچھاڑیا گیا اے۔ اس دیس پنج اچھے لوک وی اللہ تعالیٰ دے پیدا کردے ہے ون جنہاں اس خطے دی خدمت دی واہل

چاہی دی اے۔ تے اُناں لوکاں بچوں ہک سید نذیر حسین شاہ کسلوی نے جنہاں ہندو کو زبان و سستے اپنڑیں زندگی وقف کر چھوڑی اے تے اپنڑیں مٹھی زبانوں واستے ہر ویلے تحقیق تے تخلیق بچ جتے رہندن تے انہاں دے بے شمار ہندو دے گیت مقامی گلوکاراں گائے نے انہاں شہرت دیاں بلندیوں ملیاں نے۔ اے سید نذیر حسین شاہ کسلوی ہی ہے ون جنہاں ہندو دے پرائنڈیں پھل اکٹھے کیتے تے دن رات دی محنت توں بعد ”ساجھا باغ“ دے عنوان نال قرطاس دی زبیت بنڑھائیاں نے جہڑا میں سمجھنا واں جے اے ماں جانی بولی ہندو دی او خدمت اے جہڑی ہمیشہ یاد رکھی جلیسی تے تاریخ دا حصہ وی بنڑسی۔ تے جدوں کوئی تاریخ دان ہزارے درد بخشی تے اُساں نذیر شاہ کسلوی دیاں ”پرائنڈیاں گلاں“، ”بُنھوں یاد آسنڑ۔ اے کتاب اس زمانے واستے تے ہے وے پرائنڈیں آ لے ویلے بچ اس دی قدر و منزلت بچ ہو راضافہ ہوسی جے جدوں آنڑیں والی نسلاں آں اپنڑیں مٹھی بولی دی لوڑ پیسی تے فیراساں سید نذیر حسین شاہ کسلوی دا اے کارنامہ یاد آسی تے کدے نہ پھلسی۔ شاہ صاحب ہک واری جس چیز دا بیڑا چاء کھنن اوس ویلے تک چین تے سکون نیٹھ کیندے جدوں تاڑوں او ہ کم پورا نہ ہو جلیے تے ایہی انہاں دا خاصہ تے پہچانڑا اے۔ اناں دیاں دو کتاباں پہلے وی آئیاں نے جنہاں خوب پذیرائی ملی۔ ہک کتاب شاعری دی تے دوہی رحمتاں دی بارش، درود پاک دی تحقیق تے سادات دے شجرے تے مشتمل اے۔ خدا کرے زور قلم ہو ر زیادہ۔

الحقر العباد
شکیل انور انجم
ایبٹ آباد